

6. Матюша І. К. Духовність та її виховання у старшокласників / І. К. Матюша // Психологія та педагогіка. – 1998. – № 3. – С. 164–170.
7. Медведев М. Ю. Православное учение о личности и его некоторые прикладные аспекты [Электронный ресурс] / М. Ю. Медведев. – Режим доступа : <http://www.xraspb.ru/libr/Medvedev-M/pravoslavnoeec-henie.html>. – С. 30–36.
8. Мень О. Син людський / Олександр Мень ; пер. з рос. Л. Хмельковський. – Л. : Свічадо, 1994. – 328 с.
9. Молитвослов / уклад. Василянська Літургійна Комісія. – Рим ; Торонто : Вид-во оо. Василян, 1990. – 1373 с.
10. Моргун А. Н. Решение психофизиологической проблемы в святоотеческом учении о душе (на примере учения византийского мыслителя XIV века святителя Григория Палами) / А. Н. Моргун // История отечественной и мировой психологической мысли : Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее : м-лы междун. конф. по истории психологии [«IV московские встречи»], 26–29 июня 2006 г. / отв. ред. А. Л. Журавлев, В. А. Кольцова, Ю. Н. Олейник. – М. : Ин-т психологии РАН. 2006. – С. 14–22; 409–412.
11. Москалець В. П. Комплекси базової особистості сучасної України / В. П. Москалець // Методологічні і теоретичні проблеми психології: хрестоматія / упоряд. З. С. Карпенко, І. М. Гоян. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 380–395.
12. Москалець В. П. Психологічний зміст духовності і духовність мистецтва / В. П. Москалець // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. – К., 1994. – Ч. I, р. III. – С. 284–286.
13. Несмелов В. И. Вера и знание с точки зрения гносеологии / В. И. Несмелов. – Казань, 1913. – 110 с.
14. Савчин М. В. Духовна парадигма психології: монографія / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 252 с.
15. Савчин М. В. Методологеми психології : монографія / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
16. Селіванова І. Л. Духовність очима учнівської молоді і проблеми національної самосвідомості / І. Л. Селіванова // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 6. – С. 14–16.
17. Ясперс К. Психологія світоглядів / К. Ясперс ; пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с. – (Філософська думка).

УДК 159.922.2

Йосип Цимбрикевич

ЛЮДИНА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ

У статті йдеться про психологічні підходи до проблеми природи людини. Психіка орієнтує людину в навколишньому середовищі, є системою регуляції та саморегуляції. Людина як психологічна сутність – індивідуальний суб'єкт зі складною системою взаємодії свідомого й несвідомого, внутрішньо-чуттєвого та зовнішньо-рухового, споглядання, діяльності, поведінки, вчинку.

Ключові слова: людина, психіка, психологія, свідомість, несвідоме, активність, природне, соціальне.

The article discusses the psychological approaches to the problem of human nature. The mind directs the person in the environment, is a system of regulation and self-regulation. People as a psychological entity is an individual entity with a complex system of interaction between the

conscious and the unconscious, the internally-sensual and externally musculoskeletal, contemplation, activity, behavior, act.

Keywords: *human, psyche, psychology, consciousness, unconscious, activity, natural and social.*

Психіка людини, психічне пов'язані з подразненням (фізико-хімічні впливи), збудженням (зміни в нервовій системі), відчуттям, почуттям, мисленням (зміни у свідомості), рухами, діями, поведінкою, вчинками (просторово-часові зміни в рухах людини). Внутрішнє психічне – безпосередня даність (відчуття, переживання), непросторовість, нематеріальність. Зовнішнє психічне – рухи, дії, звуки, мова. Фізіологічне і психічне – єдиний процес. Але психіка – вищий рівень одного й того ж фізіологічного процесу на основі взаємодії людини з предметами, явищами, людьми, із самим собою. І.Сеченов пояснював, що в руховій активності містяться «елементи думок». Образ локалізується не всередині мозку, де він виникає, а відноситься до зовнішнього предмета. Психіка – функція не нервової системи й мозку, хоча вони мають безпосередній стосунок до неї, а людини (окреме виникає із цілого). Психічні явища протікають за законами гештальта.

Психіка виникає там і тоді, де організм змушений удаватися до пошукової поведінки, гнучкого пристосування до середовища або протидіяти йому. Формується здатність до дії. А на рівні людини у внутрішньому плані має місце ідеальне програвання дій. До таких біологічних процесів, як засвоєння речовин, виділення, ріст, розмноження тощо, психіка додає інші форми активності живого – нематеріальні утворення як певні аспекти життя (Воно, Я, Над-Я), риси, функції, установки, почуття (екстраверсія й інтроверсія, почуття вищості й нижчості, дружелюбність й агресивність і т. д.), зовнішні рухи, дії, поведінка, вчинки. З'являється сигнальна система. І психіка забезпечує більш ефективне пристосування до середовища – шляхом зміни руху, дій, поведінки, а не зміни організму чи окремих органів. Психічне пристосування – це повільна зміна в поведінці, яка успадковується, та індивідуальне навчання, швидкі реакції. О.Леонтьєв пише, що психіка виникла через перехід до життя в однорідному гомогенному середовищі, до життя в неоднорідному, гетерогенному, дискретному, де існують окремі речі та явища. Діяльність (тобто різні рухи та дії) знаходиться в основі розвитку психіки [1, с.94].

Не тільки діяльність є основою розвитку психіки. Існує детермінація і зсередини суб'єкта, як буде показано далі. Психіка має і біологічне (додіяльнісне) походження, наприклад, архетипи аніма та анімус є вродженими і походять від андрогенної природи людей, коли не розрізнялася чоловіча й жіноча стать. До речі, наявність архетипів доводить, *по-перше*, що й психіка успадковується і, *по-друге*, не тільки індивідуально, але й соціально, колективно (колективне несвідоме). Психіка має також індивідуальне походження. Кожен індивід формується не тільки на основі спадковості, зовнішнього впливу й діяльності, а й на основі своїх власних устремлінь, творчих сил, самодіяльності, самовиховання, самоутвердження. Кожна людина додає щось своє у цей світ, у якому живе. Звідси й різноманітність світу, інновації, подолання старих традицій і

загальний поступ. Індивідуальне походження психіки теж може бути додільним.

У психології радянського періоду філософська категорія «діяльність», як і «відображення», були ідеологічним захистом для вчених, щоб зберегти психологію як науку, допомогти їй вижити. У рамках діяльнісного підходу психологія збагатилася багатьма знаннями, особливо щодо дії як сутнісного вираження психіки. Було вивчено: знаряддєві дії, сенсорні дії, мнемічні, орієнтовно-дослідницькі, предметно-практичні, виконавчі, мимовільні, мисленнєві, інтелектуальні. Досліджувались окремі форми діяльності: спілкування, гра, навчання, праця, діяльність оператора в системі управління і т. д. Тобто діяльнісний підхід у психології можливий і потрібний, але, на жаль, він універсалізувався, утверджувався як остаточна істина.

Недостатність діяльнісного підходу, його вразливість відчували й самі творці діяльнісного підходу С.Рубінштейн та О.Леонтьєв. С.Рубінштейн до діяльності додавав свідомість і писав про єдність свідомості й діяльності, а потім відмовився від діяльнісного підходу. О.Леонтьєв долучав мотив, В.Давидов – потребу, П.Гальперін – осмислення, Г.Щедровицький – мислення (і вишло його знамените «мислєдіяльність»). Коли О.Леонтьєв запитав М.Мамардашвілі: «З чого починалася людина?», той відповів: «З плачу за померлим», тобто з почуттів, а не діяльності. Психологічній людині притаманно чуттєво-мислєдіяльність.

П.Гальперін і Д.Ельконін намагалися діяльність замінити орієнтацією як ідеальним образом, ідеальною дією. Але виявилось, що не можна зводити психіку як до діяльності, так і до орієнтації, рефлексу, реакції, асоціації, гештальтів, поведінки, переживання, відчуттів і почуттів. Щодо редукції психіки до орієнтації В.Зінченко зауважує: «Орієнтуватися в ситуації *суб'єкту* корисно, інколи навіть не шкідливо підняти над ситуацією й дозволити собі проявити надситуативну активність». Але *людині* явно замало. Вона повинна бути вільною у своєму розвитку й поведінці. Їй бажано мати душу, яка суб'єкту зовсім не обов'язкова. При цьому душу з її усіма атрибутами: з пізнанням, почуттям, волею. Людина повинна жити у світі, в тому числі й у своєму власному, будувати образ світу, а не тільки орієнтуватись у небезпечній ситуації [11, с.71].

Радянська психологічна теорія діяльності мала ще й такий недолік (характерний і для радянської марксистської філософії): вона не приймала до уваги й не доповнилась іншими діяльнісними теоріями, зокрема праксеологією Т.Котарбінського, прагматизмом Дьюї, творчою еволюцією А.Бергсона. Можна йти від діяльності до психіки, свідомості, особистості. Але є й потреба у зворотному шляху: від психіки, свідомості, особистості до діяльності. Перш, ніж щось робити, людина відчуває, сприймає, споглядає зовнішній світ, переживає його, відчуває потребу в чомусь, а потім думає, що робити і як діяти. Людина – чуттєвомислєдіяльнісна істота.

Життєвий досвід, різні міркування про людину, прояви її талантів і геніальності, наука давала немало доказів того, що людині притаманна глибина духу, свідомості, внутрішня свобода, свобода дії, свобода волі. В.Гумбольдт писав: «Обумовлена натхненням діяльність генія залишається йому самому незро-

зумілою. Вона не йде протореними шляхами... Тут неможливо щось розрахувати, не можна навіть передбачити... Діяльність генія підпорядкована своїм законам і в момент творення не допускає жодних інших впливів на твір, крім тих, які викликані загальним станом творця... геній видобуває необхідне із глибин власної свідомості» [12, с.146]. Ми тепер знаємо, що в тій психічній глибині знаходяться і несвідоме (індивідуальне й колективне), і архетипи, і потяги, і світоглядні універсали тощо. Людина не тільки рефлекторна, але й рефлексивна. Вона, роблячи якісь помітки на деревах, зав'язуючи вузли чи якісь інші символічні операції, щоб не забути, виносить запам'ятовування назовні, об'єктивує свою думку. Рухи відчуються зсередини, переживаються, формується новий функціональний орган індивіда, створюється осмислений динамічний образ, внутрішня форма руху, образ потрібної дії. Так прокладається шлях від внутрішньої форми до зовнішньої.

Психологія як наука користується такими підходами: природничо-науковий, соціально-гуманітарний і філософський. Плідних результатів можна досягти тоді, коли ці підходи застосовують у їх взаємному зв'язку. Американські психологи Л.Хьелл і Д.Зіглер саме філософським підходом виділили дев'ять полярних понять, які характеризують природу людини. Це, зокрема, свобода – детермінізм, раціональність – ірраціональність, холізм – елементалізм, конституціоналізм – інвайронменталізм, змінюваність – незмінність, суб'єктивність – об'єктивність, проактивність – реактивність, гомеостаз – гетеростаз, пізнаваність – непізнаваність [2, с.40]. Можна було б ще додати: суще – повинне, спадкове – набуте, біологічне – соціокультурне, тілесне – душевне, матеріальне – духовне.

Російський психолог О.М.Леонтьєв у своєму діяльнісному підході, теорії інтеріоризації психічне розуміє як перехід від зовнішнього до внутрішнього (тобто від речей до ідей, від матеріального до ідеального). Але в реальності має місце і протилежне – від ідей до речей, від ідеального, духовного до матеріального. Людина розумна починає з думки, ідеї (архітектор, як писав матеріаліст Маркс, спочатку має образ споруди в голові, ідеально). Щоб виготовити найпростіше знаряддя праці, наш предок виходив зі своєї думки, що, наприклад, камінь можна обтесати, обробити й тоді використати для зняття шкіри з убитої тварини чи для інших способів обробки речей. Людина йшла від ідеї до речей і до праці (діяльності). Людина створила працю, а далі праця, практична діяльність розвивали людину, формували її, створювали (тому частково справедливе й протилежне – праця створила людину). У суспільно-історичному житті, культурі первинним і визначальним є свідомість, мислення, дух, а вторинним є матеріальний світ, створений людиною («друга природа»). Звичайно, існує і зворотний зв'язок, зворотний вплив суспільного буття на суспільну та індивідуальну свідомість.

Але й тут є проблеми. Російський філософ В.Сагатовський зазначає: «... Я вважаю свободу і творчість атрибутами буття в цілому (що, зрозуміло, не відміння їх якісної специфіки на людському рівні)» [3, с.86]. І він посилається на Маркса, який побачив у спонтанному відхиленні атома від прямої лінії, що припускав Епікур, душу, ідеальне начало. «Без такого фундаменту, – пише далі

В.Сагатовський, – у самій основі буття не можна... пояснити і виникнення людської свободи» [3, с.86]. Пізніше Маркс у «Святому сімействі», будучи повністю матеріалістом (і заклавши тут основи історичного матеріалізму) до властивостей матерії відносив *«стремління, життєвий дух, напруження»*, муку матерії і вважав матерію суб'єктом усіх змін [4, с.78].

Про те, що буттю, матерії притаманна творчість, ми переконуємося на кожному кроці, дивуючись і милуючись розмаїттям неживого і живого. Природа – неперевершений творець. Людина вчиться творити в природі й досягла вражаючих успіхів. І. Пригожин в своїх синергетичних дослідженнях довів, що матерії притаманні самоорганізація, саморозвиток, рух від хаосу до порядку, від нерівноважності до рівноважності й навпаки. У природі має місце випадок, ймовірність, нестійкість, нелінійність у рухах елементів наявних структур, невизначеність [5, с.8–11]. І творить вона не тільки типові, повторювані, а й специфічні, унікальні, справді нові в точках біфуркації. Унікальність як неповторне начало суб'єктивності, екзистенції Сагатовський теж прилучає до атрибутів буття. Він пояснює: «Для мене *унікальність* є вихідним началом суб'єктивної реальності, визначаючи зсередини спрямованість діяльності суб'єкта й характер інтерпретації отриманої інформації, *принципово неструктуровані й тому необ'єктивовані* (невизначимі загальнозначимими засобами)» [3, с.87]. Заслуга екзистенціалізму якраз полягає в тому, що вони людину вважають унікальною істотою, яку не можна повністю об'єктивувати й формалізувати, як це робить наука з іншими об'єктами пізнання.

Тейяр де Шарден вважав, що свідомість притаманна будь-яким рівням буття. А фізик Г.Шипов доводить, що порядок у світі здійснює «поле свідомості», носієм якого є первинне торсіонне поле, яке виникає при інерційному русі з крученням [6, с.73]. Свобода, спонтанність, внутрішнє, суб'єктивне, свідомість (як одне і те ж) є самовизначенням волі і дії, відхиленням від прямолінійності й переходом до нелінійності, а потім і до мережі, відходом від детермінізму й вираженням самодії, самопричинності. Таке напруження матерії, така мука її завершується створенням чогось унікального.

Свобода – основа творчості, вибір нових рухів, дій, шляхів, «... *свобода* є найбільш глибокою основою суб'єктивності, задає інтенцію до вибору із наявних можливостей і творчості можливостей ще не даних. Спрямованість до *творчості* – це ядро свободи» [3, с.93]. В.Сагатовський продовжує міркувати: «Вихідна суб'єктивність (екзистенція, душа) існує лише через те чи інше відношення до трансценденції, духу. Характер цього відношення робить нашу творчість будівничою, відповідальною перед світом (соборним і софійним), або егоцентричним, що протистоїть світові. На “виході”, тобто в процесі реалізації та «втілені» творчість не може не рахуватись із законами об'єктивної реальності» [3, с.94]. Людська творчість, створюючи нові предмети, явища, процеси, «довизначає буття», як висловлюється Сагатовський, тобто додає до наявного буття щось нове, неповторне й починає нову «стрілу часу», новий порядок, новий світ (скажімо, антропосферу, ноосферу, техносферу).

Взаємини людини зі світом є глибшими, фундаментальнішими, ніж суспільні відносини. У ставленні людини до світу виникає питання, що таке лю-

дина, а потім уже можна дати відповідь, що вона може знати, що повинна робити, на що надіятись (знамениті кантівські питання). У відношенні «Я – Світ» проходить становлення людини від чуттєвої основи до раціонального мислення. Людина конечно-безконечна істота, втілюючи у своєму окремому й особливому всезагальне природи. Становлення людини психологічної починається з відчуття-сприйняття-споглядання-відношення-переживання, а не з діяльності й практики. Людина спочатку спостерігач, свідок, суддя Природи, а потім її рефлексія, розум і перетворювач, конструктор, деміург.

Людина приходить у світ, і з цього моменту світ, буття не можна зрозуміти без людини. «Людина повинна розглядатись як об'єктивно існуюча, відношенням до якої визначаються об'єктивні властивості того, що з нею співвідноситься... Оскільки є людина, вона стає нічим іншим, як об'єктивно існуючою відправною точкою всієї системи координат... Всесвіт з появою людини – це усвідомлений, осмислений Всесвіт, який змінюється діями в ній людини... Сам усвідомлений або осмислений Всесвіт, змінений або такий, *що може* бути змінений діями в ньому людини є об'єктивним фактом... Таким чином, усвідомленість і діяльність є новими способами *існування* в самому Всесвіті, а не чужою йому суб'єктивністю моєї свідомості» [7, с.327]. Так писав С.Рубінштейн про відношення людина – світ, зрозумівши, що свідомість, діяльність не являють собою цілісність людини, всю її повноту.

С.Рубінштейн дійшов висновку, що внутрішнє (умови, відношення) є головнішим, ніж зовнішнє. Внутрішні причини діють через зовнішні умови. Але правильне й зворотнє: зовнішні причини діють через внутрішні умови, як і визнавав сам С.Рубінштейн. Зовнішнє (природні чи суспільні умови) відіграють вирішальну роль у житті людини. Ці умови можуть відібрати життя людини (стихійні лиха, деспотичні державні режими) або знівечити її. Залежно від ситуації головнішим стає або зовнішнє, або внутрішнє.

Розуміння психіки пояснюється її походженням, розвитком (філогенетичним та онтогенетичним). Психіка, психічна людина виникають ще на рівні біології, природного розвитку й досягають людського розсудку та розуму. Якісно нова психіка з розвитком Інтелекту, наукового мислення, теоретичного розуму, різних наук, а також практичного розуму, появою техніки й технології виникає на основі суспільно-історичного життя, культури. Нова психічна людина формується разом із розвитком праці, практичної діяльності, соціальності, мови, телекомунікаційних технологій.

Що є одиницею, клітинкою або осередком психічного? В історії психології на цю роль претендували і «свідомість», і «діяльність», і «відношення», і «поведінка», і «переживання» тощо. Психічний осередок повинен мати здатність зосереджувати в собі потенціал саморуху, самотворення, здатний до відчуття, почуття, переживання та інших різних психічних станів, процесів, якостей, властивостей, бути джерелом активності та рушійною силою діяльності людини. Українські психологи в особі О.В.Киричука, В.А.Роменця, В.О.Татенка, І.П.Манюхи та ін. вважають таким осередком вчинок (учинок). «Тут йдеться не про будь-які дії суб'єкта, а дії, внутрішньо спричинені (спонтанні, авторські), творчі (перетворюючі, оновлюючі як саму людину, так і світ, що її

оточує), відповідальні (як стосовно себе, так і щодо суспільства). Цим вимогам найбільшою мірою відповідає такий прояв людської активності, як учинок» [8, с.163]. Концепція вчинку в психології дещо модифікує діяльнісний підхід, що розроблявся російськими радянськими психологами (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв), які поділяли на марксистські позиції і використовували марксистсько-ленінське вчення про практику, відображення, людину, суспільство. Українські психологи безпосередньо спираються на теорію вчинку М.Бахтіна, творчість якого не була промарксистською. учинок М.Бахтін розумів як «буття-подію», що спрямовується людиною як автором і є відповідальною за нього.

В.О.Татенко і В.А.Роменець характеризують учинок як найрозвинутішу діючу форму суб'єктивного, який виявляє себе внутрішньо й зовнішньо, є цілісним й елементарним, становить єдність усіх психічних феноменів, знімає й породжує із себе основні суперечності [8, с. 164–165]. Узагалі вони вважають, що все, що «існує і виникає в психіці, має вчинкову природу». Здається, тут є перебільшення, не можна всі психічні акти, прояви назвати вчинками. Автори підручника «Основи психології» саме абсолютизують учинок. Існує культ вчинку. Окремі розділи книги називаються: «Вчинок буденності», «Вчинок істини», «Вчинок краси», «Вчинок добра», «Вчинок екзистенції», «Вчинок самопізнання», «Вчинок повернення до буденності». Окрім того на буденному рівні й теоретичному вчинок розуміють як таку дію, що «засвідчує моральну позицію, певний ціннісний вибір. Таким чином, при всій своїй етичній виразності вчинок не може бути явищем надто поширеним» [9, с.101].

Щодо осередку психічного, то тут, як виздається, вигадувати нічого не потрібно. Таким осередком є давно знайоме нам слово *душа*. Душа вкрай важко піддається науковому пізнанню, як і все суб'єктивне, ідеальне, внутрішнє, екзистенційне. Н.Хамітов у філософському словнику пише: «Душа – поняття, що виражає *індивідуальну* своєрідність внутрішнього світу людини, співпереживання або відчуження... джерело морально-комунікативних можливостей людини. Спрямованість до іманентного, ближнього... виражається символом «Серце» [9, с.179]. В Арістотеля душа – активне начало живої істоти, ентелехія внутрішньої оформленості. З душі починається духовність людини. Гегель розуміє душу як суб'єктивний дух. Людина психологічна – це в першу чергу людина душевна. З розвитком людини, суспільства, культури людина душевна розвивається до людини духовної.

У російському філософському енциклопедичному словнику йдеться: «Душа – сукупність спонукань свідомості (і разом із тим основа) живої істоти, особливо людини; антитеза понять тіла і матерії. Наукове розуміння душі: душа – на відміну від індивідуального духу – сукупність тісно зв'язаних з організмом психічних явищ, зокрема почуттів і стремлінь (вітальна душа)» [10, с.147].

Г.Шпет писав, що «душа, душевність не є дещо ідеальне, а є також емпіричний факт, «річ» серед інших факторів і речей природи і історії», акти свідомості, душевності входять в буття, причинність, М.Бахтін – про участь мислення і свідомості в бутті, М.Мамардашвілі – про єдиний континуум буття – свідомість, що «свідомість не тільки відношення до дійсності, а й відношення в дійсності». Після наведених міркувань відомих філософів В.Зінченко підсу-

мовує: «Ані положення Шпета, ані положення Бахтіна й Мамардашвілі до цього часу не були почуті психологами. Душа і далі поза психологією» [11, с.68]. Душа є ідеальне, суб'єктивне переживання стану свого внутрішнього світу і вражень від зовнішнього.

Треба продовжувати науково вивчати душу, з'ясувати, має вона субстанціальний чи актуальний характер, матеріальний (адже кажуть, що її зважили) чи ідеальний. У визначення душі, психіки мають входити не тільки почуття, але й рухи, дії. Психіка має об'єкт відображення – матеріальність, тілесність свого організму й матеріальність об'єктивного світу, субстрат – фізіологічні процеси, форму – чуттєві образи, внутрішнє (мотиви) і зовнішнє (рухи, дії, поведінка) спрямування, чуттєві, вербальні і невербальні зв'язки (споглядання, спілкування).

Подальший розвиток психології відкривав нові докази складно організованого внутрішнього життя людини, яке відбивається на її психіці. Гештальт-психологи доводять незвідність цілісного образу до суми окремих відчуттів, нерозкладність цілісних психічних структур, когнітивна психологія розглядає роботу мозку аналогічно з роботою комп'ютерного процесора. К.Прібрам розробляє голографічну модель психічних процесів і доводить, що пам'ять і сформовані навички не локалізовані в якихось конкретних точках мозку, а розподілені по всьому його обсягу. Факт збереженості в пам'яті всього пережитого людиною експериментально підтвердили О.Лурія, Б.Величковський, В.Кучеренко (в гіпнотичних дослідах), представники трансперсональної та інтегративної психології.

У культурно-історичній психології Л. Виготського вищі психічні процеси (свідомість, мислення, пам'ять, увага) розуміються як такі, що виникають у процесі інтеріоризації суспільного досвіду певної культури, соціальної взаємодії (дитина – дорослий, учень – учитель), знаково-опосередкованим чином, де знаки виступають як психологічні знаряддя й за допомогою них людина управляє собою. Експериментальні дані психологів теорії діяльності показали, що психіка працює за умови представленості людині сприймаючого об'єкта й вона не епіфеномен, що супроводжує психічні процеси, а необхідна складова діяльності людини.

Висновок. Отже, людина психологічна як особливий прояв її життя-буття, життєдіяльності – це сукупність пізнавальних психічних процесів (відчуття, сприймання, уявлення, уява, розсудливе й розумне мислення), емоційно-вольових (емоції, почуття, воля), станів (настрої, пристрасті, стреси, афекти, фрустрації), властивостей і якостей (темперамент, характер, здібності, схильності, риси), процесів (споглядання, мислення, поведінка), структур (несвідоме, підсвідоме, свідоме, надіндивідуальне свідоме).

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1985. – 332 с.
2. Хьелл Л. Теории личности (основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – С. Пб. : Питер, 1997. – 606 с.
3. Сагатовский В. Н. Социальная синергетика и концепция доопределения бытия / В. Сагатовский // Философские науки. – 2007. – № 6. – С. 83–104.

4. Маркс К. Святе сімейство, або Критика критичної критики. Проти Бруно Бауера і компанії / К. Маркс // Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К. : Держполітвидав, 1960. – Т. 2. – 603 с.
5. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Наука, 1986. – 186 с.
6. Шипов Г. И. Теория физического вакуума. Ч. 1 / Г. И. Шипов. – М. : Наука, 1992. – 203 с.
7. Рубинштейн Л. С. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Мысль, 1976. – 546 с.
8. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Роменець, В. О. Татенко. – К. : Либідь, 1996. – 631 с.
9. Малахов В. Вчинок / В. Малахов // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 101.
10. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 576 с.
11. Зинченко В. П. Психологическая теория деятельности («воспоминание о будущем») / В. Зинченко // Вопросы философии. – 2001. – № 2. – С. 66–87.
12. Гумбольдт В. Язык и форма культуры / В. Гумбольдт. – М. : Наука, 1985. – 235 с.

УДК 130.122:159.92

Ірина Щербакова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних засад дослідження духовної кризи. Обґрунтовано актуальність і значущість емпіричного й теоретичного визначення чинників її подолання, доведено складність дослідження цього феномену.

Ключові слова: духовність, криза, духовна криза, особистість.

The article is devoted the analysis of theoretical and methodological principles of the research of spiritual crisis. The actuality and meaningfulness of empiric and theoretical decision of factors of its overcoming has been substantiated, and the complication of the research of this phenomenon has been proved.

Keywords: spirituality, crisis, spiritual crisis, personality.

Постановка проблеми. Духовна сфера є найбільш складною для аналізу сферою життєдіяльності людини й суспільства. Як стверджує М.Савчин, саме «у внутрішньому світі людини духовна сила породжує синергетичні тенденції та блокує ентропійні, запобігає порушенню гармонії між психологічною, соціальною та моральною автентичністю особистості. У точках біфуркації вона є своєрідним атрактором, що визначає напрям розвитку особистості, сприяє розв'язанню нею зовнішніх і внутрішніх суперечностей та зумовлює її правильний вибір» [4, с.89].

Разом із тим будь-які внутрішні й зовнішні фактори, що неузгоджені з усталеними мотиваційно-потребовими станами людини, раптово з'являючись, порушують стан духовної рівноваги. Зміни, що відбуваються на рівні функціонування самосвідомості людини, торкаються духовних потреб, духовних цінностей. Криза змушує людину займатися ревізією минулого й сьогодення та супроводжується підвищенням або зниженням критичності мислення. Духовна